

Toponiemen en de lexicografie van het Nederlands¹

Tanneke Schoonheim

Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Leiden

Samenvatting

In alle vier de grote historische woordenboeken van het Nederlands, het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1864-2001), het *Middelnederlandsch Woordenboek* (1885-1941), het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* (2000) en het *Oudnederlands Woordenboek* (te verschijnen in 2008) komen toponiemen voor. Elk van deze woordenboeken heeft daarvoor zijn eigen, al dan niet expliciet in de inleiding geformuleerde, motivatie, die zowel bepalend is voor de hoeveelheid en de soort toponiemen die worden opgenomen, als voor de manier waarop deze toponiemen in de betreffende woordenboeken worden beschreven. Ik wil dat toelichten aan de hand van een aantal concrete voorbeelden.

Inleiding

Hoewel toponymie natuurlijk veel meer aspecten kent dan louter het verklaren van de betekenis van plaatsnamen, is dat toch vaak wel het aspect dat de meeste mensen aanspreekt. Een van de getuigen hiervan is het vanmiddag te presenteren woordenboek *Nederlandse plaatsnamen, herkomst en historie* van Gerald van Berkel en Kees Samplonius, dat van een eenvoudige, gelijmde pocket in 1989 uitgroeide tot een lijvig, ingebonden boek in 2006. Het kennen van de betekenis van de elementen die gebruikt zijn om toponiemen mee te vormen, geeft mensen kennelijk iets van grip op deze materie.

Het reeds genoemde woordenboek van Van Berkel en Samplonius geeft verklaringen van een groot aantal hedendaagse Nederlandse toponiemen. Het is de Nederlandse opvolger van het in 1962 verschenen, maar reeds lang niet meer verkrijgbare, *Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandse plaatsnamen* van Jan de Vries. Daarnaast hebben we het *Toponymisch Woordenboek* van Gysseling uit 1960 waarin vindplaatsen en verklaringen zijn opgenomen van toponiemen uit Nederland, België, het westen van Duitsland en het noorden van Frankrijk tot het jaar 1226 en het *Lexicon van nederlandse toponiemen* van Künzel, Blok en Verhoeff, waarin vindplaatsen en verklaringen zijn opgenomen van plaatsen op Nederlands grondgebied die in de bronnen vermeld zijn voor het jaar 1200. Waar de publicatie van Van Berkel en Samplonius, net als die van De Vries in eerdere decennia, een algemeen publiek bedient, zijn deze laatste twee studies meer bedoeld voor de wetenschappelijk geïnteresseerde onderzoeker.

¹ Dit is de tekst van een lezing voor de workshop van het Netwerk Naamkunde, gehouden op het Meertens Instituut op 15 december 2006. Verschillende opmerkingen die in de afsluitende discussie zijn gemaakt, zijn in deze tekst verwerkt.

Nu zijn het niet alleen de toponymische woordenboeken waarin informatie over toponiemen te vinden is, ook in andere woordenboeken komt deze categorie aan de orde. Dat is natuurlijk niet vreemd, want toponiemen behoren net als antroponiemen taalkundig gezien tot de hoofdklasse van de substantieven en net als bij andere substantieven is er met betrekking tot toponiemen genoeg informatie te geven die een lexicografische beschrijving rechtvaardigen. De selectie van de toponiemen die in een woordenboek worden opgenomen en de manier waarop deze geselecteerde toponiemen vervolgens beschreven worden, verschilt per woordenboek, omdat de uitgangspunten van de betreffende woordenboeken ook verschillen.

In deze bijdrage wil ik aandacht besteden aan de mate waarin en de manier waarop toponiemen zijn opgenomen in de vier grote historische woordenboeken van het Nederlands, in chronologische volgorde het eind 2008 te verschijnen *Oudnederlands Woordenboek*, dat het overgeleverde Nederlands uit de periode vanaf ongeveer 500 tot 1200 beschrijft, het in 2001 verschenen *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, dat hetzelfde doet voor de periode van 1200 tot 1300, het tussen 1885 en 1941 in elf delen verschenen *Middelnederlandsch Woordenboek*, dat van ongeveer 1250 tot ongeveer 1550 loopt en ten slotte het tussen 1864 en 2001 verschenen *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, dat in 43 banden zo'n 300.000 woorden uit de Nederlandse taal tussen ongeveer 1550 en 1976 beschrijft.

Alle vier zijn dit wetenschappelijke woordenboeken, wat betekent dat in elk woordenboekartikel de betekenisomschrijving wordt geïllustreerd aan de hand van een aantal bewijsplaatsen en dat daarnaast aandacht wordt besteed aan een (per woordenboek wisselend) aantal taalkundige aspecten met betrekking tot het betreffende woord. Het betreft hier aspecten als spelling, uitspraak, morfologie, etymologie, flexie, dialectgeografie. Niet al deze aspecten komen zoals gezegd steeds in elk woordenboek voor en binnen een en hetzelfde woordenboek verschilt dit soms ook nog per woordenboekartikel, maar over het algemeen bevat de beschrijving van een toponiem in een woordenboek altijd in elk geval enige taalkundige informatie.

In mijn bijdrage wil ik laten zien hoe bij elk woordenboek wordt aangekeken tegen het opnemen van toponymisch materiaal en hoe daar vervolgens in de praktijk mee wordt omgegaan. Ik heb hiervoor van elk woordenboek de trefwoorden die beginnen met de letter P bekeken. Omdat Matthias de Vries in 1864 de eerste Nederlandse lexicograaf was die voor een wetenschappelijk woordenboek van het algemeen Nederlands criteria op papier zette, lijkt het me goed om ook het eerst aandacht te schenken aan zijn standpunten. Latere lexicografen hebben zich immers allemaal in mindere of meerdere mate bij De Vries aangesloten of zich juist tegen hem afgezet.

WNT

In zijn uit 1864 stammende *Inleiding* bij het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* schrijft Matthias de Vries dat hij vindt dat eigennamen alleen maar in zijn woordenboek thuishoren, als daar een taalkundige reden voor is. Taalkundig interpreteert hij dan kennelijk als lexicaal-semantic, want alleen toponiemen en antroponiemen die als

geoniem zijn gaan fungeren of voorkomen in gangbare Nederlandse spreekwoorden en uitdrukkingen, kunnen wat De Vries betreft een plekje in het WNT krijgen.²

Daarnaast wil hij een uitzondering maken voor de namen van plaatsen in het grensgebied met Frankrijk, die het risico lopen om vervangen te worden door Franse plaatsnamen. Deze wil hij in een apart aanhangsel opnemen om te voorkomen dat ze verloren gaan.³ Dit voornemen, waarbij de argumentatie eerder taalpolitiek dan taalkundig is, is echter nooit in de praktijk uitgevoerd.

Welke toponiemen zijn er dan uiteindelijk in het WNT terechtgekomen en hoe verhouden ze zich tot de overige trefwoorden in dat woordenboek? Dankzij de strenge criteria van De Vries komen er inderdaad slechts weinig toponiemen voor in het WNT. Bij de ongeveer 3800 trefwoorden die de letter P bevat (exclusief de verwijzingen), zijn slechts 16 toponiemen, procentueel gezien een te verwaarlozen aantal. Ze vallen grammaticaal gezien onder de categorie van de substantieven, hoewel een enkele maal de aanduiding *znw.* in het kopje ontbreekt (bij *panama*, *parijs* en *pniel*). Bij de lexicaal-semanticke beschrijving van de opgenomen toponiemen zijn een paar verschillende benaderingen te onderscheiden.

Soms is een toponiem als trefwoord opgenomen, waarbij in de betekenisomschrijving eerst het toponiem zelf wordt gedefinieerd en vervolgens wordt aangegeven dat zich hierbij een overdrachtelijke betekenis heeft ontwikkeld. Dat is het geval bij *parnas* (I), *patmos*, *pniel* en *portugal*.

PARNAS (I)

znw. m., zonder *mv.* Daarnaast eertijds *Parnassus*. Uit lat. *Parnassus*, *Parnasus*, gr. *Parnasos*, later *Parnassos*, en fr. *Parnasse*.

1) Eigenlijk. Naam van een berg in Griekenland met twee hoge kruinen, die in de oudheid gewijd was aan Apollo en de Muzen. || ...

-- Vandaar opgevat als de plaats waar de dichters hunne dichtelijke gaven ontwikkelen, hunne gedichten maken. || Op Parnas klimmen, MARIN. Den Parnas bestijgen, dichten, KUIPERS. --

PATMOS

znw. onz. Naam van een klein, rotsachtig eiland in de Grieksche archipel, ten Z. W. van Samos gelegen; in den tijd der Romeinen een ballingsoord en bekend doordat de apostel Johannes aldaar zijne Openbaring heeft geschreven. || ...

² "... wanneer men iemand "oud-Aarlanderveensche" manieren verwijt of een *Kamper* stukje te last legt, of hem herinnert, dat *Aken* en *Keulen* niet op ééne dag gebouwd zijn, of wel, hem naar de *Mookerheide* wenscht, dan is dit eene afdoende reden om aan deze namen, ter verklaring dier spreekwijzen, een afzonderlijk artikel te wijden."

³ "Bij plaatsnamen is die vermelding te meer wenschelijk, daar niet zelden, vooral in de grensstreken van België en Frankrijk, de echt vaderlandsche benaming, uit volgzucht, gewoonte of onkunde, zoodanig door de vreemde wordt verdrongen, dat zij gevaar loopt allengs verloren te gaan. Het is van belang daartegen te waken, te voorkomen, dat b.v. de namen van *Atrecht*, *Rijsel*, *Doornik*, *Geraartsbergen* of *Diedenhoven* van lieverlede verslijten, om in den Franschen vorm *Arras*, *Lille*, *Tournay*, *Grammont* en *Thionville* hunne Vlaamsche afkomst te verloochenen. Wie, die in zulk eene verbastering eene grievige ziet voor het vaderlandsch gevoel, zal niet erkennen, dat ook het Woordenboek aan het afweren daarvan dienstbaar moet worden gemaakt?"

-- Vandaar in 't algemeen als benaming voor een onherbergzaam oord, waar men tegen zijn zin moet verblijf houden. || ...

PNIEL

Naam in het Oude Testament (Gen. 32, 30 vlg.), t. w. van de plaats waar Jacob met de Godheid heeft geworsteld. Het woord beteekent „aangezicht Gods" (BOHL, Oude Test. 242).

-- Bij overdracht. || Dat is zijn Pniel. (De uitdrukking) beteekent bij ons ...: het is de plaats waar hij in hoogen nood verkeerd, met God geworsteld heeft, maar eindelijk toch licht en redding vond, ZEEMAN 412.

Als naam voor evangelisatiegebouwen, als zijnde plaatsen van uitredding uit --, overwinning van den nood, de zonde.

PORTUGAL

znw. onz. Uit port. *Portugal*.

1) Eigenlijk. Naam van de republiek (vroeger koninkrijk) in het westen van het Pyrenee'sche schiereiland waarmee Nederland reeds vroeg handelsbetrekkingen onderhield. || ...

2) Wegens de overeenkomst in klank met poort, in den zin van achterste, wordt *poortegaal* gebezigt voor:

a) Heimeijk gemak. || ...

b) Achterste, zitvlak. Ook: aarsopening. || ...

Andere toponymische trefwoorden komen voor in bepaalde uitdrukkingen en zegswijzen. Hier wordt in de betekenisomschrijving aangegeven om welke plaats het gaat en vervolgens worden de spreekwoorden en uitdrukkingen met het betreffende toponiem vermeld en verklaard. Bij de letter P gaat het om een hoeveelheid van vier toponiemen: *pampus*, *parijs*, *polen* (I) en *pruisen* (I).

PAMPUS

znw. onz. Daarnaast oudtijds *Pamphuis*. Benaming voor eene ondiepte bij de Zuiderzee, op den waterweg welke het IJ voor Amsterdam met de zee verbindt, tusschen de zandgronden aan den Waterlandschen zeedijk en het Muiderzand. De oorsprong van den naam is onbekend; *Pamphuis* zal wel op volksetymologie berusten. ||

-- Vandaar de zegsw. *Hij is boven Pampus*, hij is de moeilijkheid te boven (HARREB. 2, 169 a [1861]).

PARIJS

Naam der bekende hoofdstad van Frankrijk. Reeds in de Teuthon. in dezen vorm vermeld („parijs, eyn stat, Parisius"), maar nog in veel later tijd soms in den fr. vorm Paris voorkomende (b. v. HOOFT, Henr. de Gr. 16 [1626]).

-- De naam komt meermalen voor in zegsw. || Gae send een esel nae Parijs, Gy krijgt hem weder even wijs, CATS 1, 552 a [1632]. Het wapen (of:) De mode van Parijs: Vroeg groot, maar laat wijs, HARREB. 1, 262 a [1858]. Hij gaat over Rome naar Parijs (gezegd van iemand die zeer langwijlig in zijn spreken is), 3, CXXIX.

POLEN (I)

znw. onz. Waarschijnlijk reeds mnl. *Polen* (zie Mnl. Wdb. en PLANT. [1573]). Eigenlijk een locat. (dat.) meerv. van den volksnaam (zie KERN in Taalk. Bijdr. 1, 105).

) Naam van zeker bekend land in Europa.

-- Bekend in de zegsw.: Nog is Polen niet verloren, de zaak is nog niet hopeloos, de kansen zijn nog niet verkeken. Ontleend aan de gelijkkluidende Hd. zegsw.; (...) Bij HARREB. (HARREB. 2, 191 b [1861]) in den vorm: „Hij kijkt, alsof Polen totaal verloren was”.

-- Gewestelijk ook de volgende zegsw. || Hij is van Polen, hij is slim, men heeft geen vat op hem, BOEKENOOGEN.

PRUISEN (I)

znw. onz. Mnl. *prusen*. Ontleend aan mhd. *priuzen* (*bruzen*) of een afl. van *Pruis* (I), t. w. de dat. plur. daarvan. Verg. Beieren, Polen, Zweden. Mhd. *priuzen* is op dezelfde manier gevormd: *ze priuzen* wilde zeggen „bij de Pruisen” (zie WEIGAND-HIRT).

De naam van zekeren welbekenden staat in Duitschland. ||

-- (Gewest.) Werken voor den koning van Pruisen („veur de keuning v. P.”), voor niets, zonder vergoeding, zonder loon werken (JOOS [1900-1904]; CORN., Bijv.).

Verder zijn er woordenboekartikelen als *panama*, *peel* (II) en *purmer*, waar het toponiem als trefwoord is opgenomen en ook als toponiem wordt gedefinieerd, maar waar verder alleen een aantal samenstellingen wordt gegeven met het betreffende toponiem als eerste deel.

PANAMA

naam van eene stad en van een deel der republiek Columbia in Centraal-Amerika, op de landengte tusschen Noord- en Zuid-Amerika.

In verschillende samenst.:

Panamahoed of *Panamastrooheid*, ook bij verkorting *panama*, soort van strooheid, gemaakt van de bladeren der *Carludovica palmata* in Z.-Amerika; thans ook toegepast op hoeden van andere grondstof gevlochten, maar die daarop gelijken („Echte panama's zijn zeer kostbaar”; „De vezel ter vervaardiging der Panama-strooheeden”, OUDEMANS en DE VR., Leerb. 2, 255);

Panamahout, volksnaam voor den bast van zekeren boom in Z.-Amerika, lat. *Quillaja saponaria* Moll., die ook als geneesmiddel tegen asthma wordt gebruikt (VISSER, Volksn. 59 b);

Panamakanaal: dat den Grooten met den Atlantischen Oceaan verbindt; *Panamaspoorweg*, enz.

PEEL (II)

znw. vr. Naam van een uitgestrekte strook moerassig en veenachtig land in het Oosten van Noord-Brabant en in Limburg. De oudste vorm van den naam is *Pedele* (a°. 1192); zie Nom. Geogr. Neerl. 3, 352. In de ME. komt

pedel nog als znw. (m.) voor in den zin van: broekland, veenland. Zie VERDAM 6, 209. ||

Samenst.

Peelkant, de zijde van de Peel („Grootte hoeven ... vindt men meer aan den peelkant in de gemeenten Horst en Venray", Onderz. Landb. 1886, 88, 4); ook als naam van een buurt onder Maashees en Oploo;

Peelland, een deel der Meierij van 's-Hertogenbosch, bij de Peel („Het Quartier van Peellandt", Gr. Placaetb. 5, 906 a [1717]; „Het Classis van Peel- ende Kempelandt", 5, 710 a (a°. 1729); vandaar *Peellander*, *Peellandsch* (WEIL.));

Peelven, naam van een meer onder Soerendonk;

Peelwater („Overstrooming door hei- en peelwater, aangevoerd wordende door de Raam boven Grave", Onderz. Landb. 1886, 84, 21); enz.

PURMER

znw. vr. Naam eener droogmakerij (eertijds van een meer) in N.-Holl.

Samenst.

Als eerste lid; *Purmer* heeft dan voor het taalgevoel de kracht van een bnw. Veelvuldig in aardrijksk. namen, maar ook in verb. met andere znw.:

Purmerdijk (G. DE VRIES, Dijks- en Mb. 233;

Purmerree (V. D. AA, Aandr. Wdb.; G. DE VRIES, Dijks- en Mb. 5);

Purmerend;

Purmerheer (Dl. VI, 354);

Purmerland, 1°. naam van een polder (Lijst v. aandr. Namen), 2°. naam van een dorp (V. D. AA, Aandr. Wdb.; G. DE VRIES, Dijks- en Mb. 128);

Purmermeer (V. D. AA, Aandr. Wdb.);

Purmerpos (Dl. XII, 3561);

Purmerringvaart (Lijst v. aandr. Namen);

Purmerstein, naam van een kasteel (V. D. AA, Aandr. Wdb.).

Enigszins vergelijkbaar hiermee, maar anders van opzet omdat het betreffende toponiem geen eigen trefwoord heeft gekregen zijn de woordenboekartikelen waarin een toponiem als eerste element voorkomt, zoals bijvoorbeeld *perubalsem* en *portland-cement*. Uit de citaten bij *perubalsem* blijkt bijvoorbeeld dat deze stof niet uit Peru afkomstig is, maar vanuit Peru naar Europa werd geëxporteerd en *portland-cement* is in zijn geheel een leenwoord uit het Engels.

PERUBALSEM

znw. m.; zonder mv. Uit *Peru*, den landnaam, en *Balsem*.

Zekere bruine, welriekende balsem, verkregen uit den stam van *Toluifera Pereira* Baill., een boom van de familie der *Papilionaceae*, die voorkomt in de bergwouden van San Salvador en Z.-Amerika. Ook balsem van Peru genoemd (b. v. CHOMEL 131 b), dat thans soms tot balsemperu verbasterd wordt. Lat. *Balsamum Peruvianum*. || De *Perubalsem* (*Balsamum Peruvianum* of *B. Indicum*) werd vroeger via Callao (Peru) naar Spanje verscheept, vandaar de naam.

PORTLAND-CEMENT

znw. onz. Uit eng. *portland cement*.

Meer in overeenstemming met het Nederl. taaleigen is de benaming Portlandsch cement; zie daarvoor hierbeneden op PORTLANDSCH. Zie voor de samenstelling der stof en het gebruik hierachter bij de aanhalingen, verder reeds Dl. III, 1991, en ook nog V. D. KLOES e.a., Bouwm. 3, 48. || Om uit kunstmatige mengsels van klei en kalk, door branden, cement te bereiden In Engeland had dit ... plaats, in 1824 door Joseph Aspdin te Leeds, die daaraan den naam gaf van Portlandcement naar de overeenkomst in kleur die het ... bezit met den beroemden zandsteen van Portland, KRECKE, Chem. Technol. 272.

Ten slotte zijn er nog enige echte geoniemen, substantieven die gevormd zijn op basis van een toponiem. Het betreft de textielbenamingen *paramat* en *peking*, de wijnbenamingen *petauw* en *pontak* en het woord *pharos* voor vuurtoren. Hier speelt het feit dat het van oorsprong toponiemen betreft alleen een rol in de etymologie en zijn de woorden verder net als andere substantieven te beschouwen.

PARAMAT

znw. onz. Van eng. *paramatta*. Benaming van zekere keperstof van katoen en wol, oorspronkelijk vervaardigd te Paramatta, eene stad in Nieuw-Zuid-Wales, en daarnaar genoemd. ||

PEKING

znw. onz., mv. -s. Naam van een zijden stof, genoemd naar de stad Peking in China (zie verder de aanhalingen). Fr. *pequin*, eng. *pekin*, hd. *peking*. || ...

PETAUW

znw. m.; mv. -en. Mnl. *petauwe*, *petau*, *poytau*. Oude benaming voor eene bepaalde soort van wijn. Witte wijn van Poitou. Sedert lang verouderd. De naam is eene vervorming van Poitou. || Samenst. *Petauwijn* ||

PHAROS

znw. m.; zonder mv. Van lat. *Pharos*, *Pharus*, gr. *Pharos*. De naam van een eiland aan den mond van den Nijl bij Alexandrië, waarop een beroemde, door Ptolemaeus Philadelphus gebouwde vuurtoren stond, die onder de zeven wereldwonderen werd gerekend. Vandaar bij uitbreiding ook voor: vuurtoren, baak voor zeelieden in 't algemeen; bij ons alleen in dichterlijk gebruik, in het Fr. is *phare* echter het gewone woord voor: vuurtoren geworden. || ...

PONTAK

znw. m. Ontleend aan fr. *Pontacq*, naam eener plaats in het zuidwesten van Frankrijk, niet ver van Pau, vanwaar de wijn komt die met *pontak* wordt bedoeld.

) Zware soort van roode Bordeaux-wijn. Thans in Nederland niet meer bekend. || ...
Samenst. *Pontakdruif*. || ...

Wat het WNT verder doet, is soms vermelden dat bepaalde woorden ook gebruikt worden in toponiemen en ook voorbeelden van zulke toponiemen geven. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de substantieven *polder*, *poort* (II) en *proosdij*.

- POLDER** Talloos zijn de samenst. met *polder* als tweede en een aardrijkskundigen naam als eerste lid, zooals *Eemspolder*, *Haarlemmermeerpolder*, *IJ-polder*, *Noordpolder*, *Westpolder*, *Wieringermeerpolder*, *Zuiderzeepolder*, *Zuidplaspolder* enz.
- POORT (II)** Als tweede lid in aardrijkskundige plaatsnamen, zooals *Nieuwpoort*.
- PROOSDIJ** *Proosdij* komt ook voor als aardrijkskundige naam, t.w. in *Abcoude-Proosdij*.

MNW

De inleiding die Jacob Verdam schreef bij het *Middelnederlandsch Woordenboek* is een stuk korter dan die van De Vries bij het WNT. Bovendien gaat deze ook meer over de ontstaansgeschiedenis van het MNW, dan over de concrete inrichting van het woordenboek zelf, al wordt daar ook wel iets over gezegd. Volgens Verdam wordt er een woordenboek verlangd,

“... waarin zooveel mogelijk de geheele taalschat onzer middeleeuwsche voorouderen is bijeenverzameld; waarin de beteekenissen der woorden naar hare historische volgorde worden uiteengezet, opdat men daaruit zich een denkbeeld zou kunnen maken, hoe de verschillende opvattingen zich uit elkander of uit de grondbeteekenis hebben ontwikkeld; waarin de woorden van alle of althans van zooveel dialecten als mogelijk is en waarin is geschreven, worden opgenomen; waarin de taal van het proza evengoed is vertegenwoordigd als die der poëzie; waarin de termen der verschillende wetenschappen eene plaats vinden: zoowel de rechtstermen als die der mystiek, die der medische wetenschap zoowel als die der theologische; waarin de platte taal der klucht verklaard wordt zoowel als de verhevene – vaak niet zeer verstaanbare – taal van het in godsdienstige overpeinzingen verzonken gemoed; waartoe de dorste kronieken en de langdradigste geschiedverhalen evengoed hunnen bijdrage leveren als de uitstekendste gewrochten van den geest onzer middeleeuwsche voorvaderen, in één woord, waarin men een zoo veel mogelijk afgewerkt gedenkteeken vindt onzer geheele middeleeuwsche taal, een codex van den woordenschat, waarover onze landgenooten in de middeleeuwen konden beschikken.”

Hoewel Verdam nergens in zijn inleiding schrijft dat hij de eigennamen tot zijn materiaal rekent, wijst hij het opnemen ervan in zijn woordenboek ook nergens expliciet af. Voor een deel komt de selectie en de beschrijving van toponiemen in het MNW sterk overeen met die van het WNT, maar verhoudingsgewijs telt het MNW wel wat meer toponiemen dan het WNT. Waren er bij het WNT op een totaal van ongeveer 3800 woordenboekartikelen slechts zestien toponiemen te onderscheiden, bij het MNW vinden we er op een totaal van bijna 2200 trefwoorden eveneens zestien. Nou is dit ook hier geen percentage om steil van achterover te slaan, maar vergeleken bij het WNT is het toch zo ongeveer een verdubbeling.

Als we kijken welke toponiemen in het MNW zijn opgenomen en hoe deze worden beschreven, zien we een paar belangrijke verschillen met het WNT. Zo komen er in het MNW slechts twee toponiemen voor, waarbij behalve van de eigenlijke betekenis ook een overdrachtelijke betekenis en het voorkomen in verschillende uitdrukkingen en zegswijzen vermeld wordt, namelijk *portegale* en *premonstreit*.

PORTEGALE (poort-), znw. o. Mnd. *Portegal*. *Portugal*. Kil. *Portugal*, *Portugallia*, Lusitania. || Tusschen hier ende Portegale, *Rein*. I, 599 (over de mogelijkheid dat hier een dorp in Nederland bedoeld is, zie J. W. Muller, *O. en j. Rein*. bl. 201).
- Als bnw., zelfstandig gebruikt, *Portegaelsch*, *Portugalicum*, het Portugeesch, de Portugeesche taal (*Teuth*).
Aanm. - Schertsend wordt *poortegale* met toespeling op *poorte*, 3, a), in *Uilensp. Volksb.* 187 gebruikt als benaming voor *achterste*, *aars*, en *poortegaelsche vygen* voor *drek*, *stront*. Vgl. in de 17de eeuw „portugaelsche specie” (bij Oudem.) en mnd. *portegal*, benaming van „het geheime gemak”; zoo ook zndl. *portegael*, o. a. in de uitdr.: „naar portegaal gaan” (De Bo 807).

PREMONSTREIT, znw. o. Plaatsnaam, waarnaar de orde der Premonstratensers haar naam heeft. Zij werd in 1122 gesticht door Norbert in een klooster in het bosch van Coucy bij Laon, welke plaats hem door een visioen was aangewezen (lat. *praemonstratum*). || Orde van Premonstreit, *Oorl. v. Albr.* 531. — Ook heeft Premonstreit de bet. van *de Premonstratenser orde*. || Cystiaus leit si (*kwaadsprekendheid*) in hare pade ende Clungi clemt op hare grade ende Premonstreit mercse in doge, *Rincl.* 1401.

In twee gevallen is er sprake van een substantief dat in het gewone Middelnederlands bestaan moet hebben, maar dat alleen is overgeleverd als toponiem. Zowel bij *paddenpoel* als bij *portacker* wordt dus na de woordsoortaanduiding een algemene definitie gegeven, waarna in beide gevallen wordt opgemerkt dat het een bepaald toponiem betreft.

PADDENPOEL, znw. m. *Kikkerpoel*, *paddenpoel*. Plaatsnaam, te Diest, a. 1298 (Stallaert 2, 331).

PORTACKER, znw. m. *Een aan eene stad behoorende akker of grondstuk.*
Benaming van eene plaats te Gent, *Rek. v. Gent* 3, 144 (a. 1346).

Bij drie andere binnenlandse toponiemen is hetzelfde aan de hand, maar blijkt het bovendien om lastig verklaarbare samenstellingen te gaan. In de definitie wordt daarom geen betekenisverklaring gegeven, maar de vermelding dat het bepaalde toponiemen betreft, waarna steeds in een commentaar wordt aangegeven waar de moeilijkheid bij de betekenisverklaring in zit.

PASBRUGGE, znw. vr. Naam van eene brug te Gent, *Rek. v. Gent* 5, 37; 38 (a. 1376). Er is geen voldoende aanleiding om het woord te verklaren als *een brug (alleen) voor voetgangers*.

PIJPGRACHT, znw. vr. Naam van eene grach te Brugge. || Ghewrocht an de ghote in de pijpgracht jeghen den wijngaerd, *Invent. v. Br. Intr.* 447. Misschien heeft *pijp* hier de bet. „eene gewelfde steenen brug” zooals nog heden in Friesland en Groningen (Molema 323), of is met *pijpgracht* het eene of andere afwateringskanaal bedoeld.

POISVENNE, znw. vr. Plaatsnaam in West-Vlaanderen in de 13de eeuw, vermeld in *Eng. hss.* 1, 255 (G. VI d. ande pois venne, *tweemaal*), waarvan het eerste gedeelte niet duidelijk is.

In de overige gevallen krijgen de toponiemen die in het MNW voorkomen uitsluitend een toponymische verklaring. Het betreft hier bekende en minder bekende buitenlandse toponiemen zoals *poelge* ‘Apulië’, *portaenge* ‘(Groot-)Brittannië of Portengen’, *principaet* ‘landstreek in Zuid-Italië’ en *prusen* ‘Pruisen’.

POELGE (poelië), znw. o. Uit *Apulia*, lat. naam voor *Zuid-Italië*. || Dat hi wilde in Poelgen gaen, *Franc.* 300. Int geberchte van Poelgen lant, 8449. Tote Poeliën in ene poort, 8329. In Poeliën ende in Oriënt, *Nat. Bl.* IX, 277. In Poelgen woonde een coninc, *Sev. Vroeden* 1699; ook 2329; 2409; *enz.*

POLANE (pollane), znw. Naam van het land, *Polen*. || Hongeriën ende Russen, daer Kiewen es die goede stede ..., Bulgerië ende Polane, *Alex.* VII, 1412. Al Rossie, al Prucen dore ende al Polanen, *Lev. v. Lutg.* III, 1408. Die meeste (*grootste wilde stieren*) vintmen in Behem, ende ooc vintmense in Pollane minder ende snelre, *Nat. Bl.* II, 4000 (*var.* Polane). Tusschen Pollanen ende Scouden (*Schouwen*), *Rein.* I, 3025. Die schoonste hane die men vant tusschen Portaengen ende Polane, 300 (vgl. Martin, *Einl.* bl. XVII; *het woord kan ook als naam van eene plaats in Nederland bedoeld zijn*; zie Muller, *O. en J. Rein.* bl. 201). — Ook als naam van *een bewoner van Polen, een Pool*. Vgl. het vorig Art. || Die Pollaene segghen *enz.*, *Nat. Bl.* II, 788 (lat. *Poloni dicunt*).

PORTAENGE (*Rein.* I, 301). Hetzelfde als Bertaenge (*Engeland*)? Zie de bij Polanen aangehaalde schrijvers; vooral J. W. Muller, *O. en j. Rein.* bl. 201, ook over de mogelijkheid dat met Portaenge bedoeld is *Portengen*, naam van een dorp bij Breukelen.

PRINCIPAET, znw. o. Benaming van een deel van Zuid-Italië, nl. het gebied van enkele steden van Campanië, met name van Beneventum, Salernum en Capua. Zie Duc.² 6, 501a op *princeps*. || Calabren ende Poelgen (Apulië) ende principaet, *Limb.* VIII, 1087. Int casteel Pofis ..., in Campaniën in principaet, *Franc.* 8733. Calabren, Poelyen ende Principaet, *Sp.* I¹, 26, 31. In Samniten ... dat nu hiet Principaet, I⁵, 67, *var. L. na vs.* 25.

PROVENCHE (proventse), znw. *Provence*, benaming van een deel van Zuid-Frankrijk. Lat. *Provincia*. || (Doe) Marteel weder verwaerf Proventse ende Arleblanke de port, *Sp.* III⁸, 65, 64. In Proventsens, III⁸, 66, 6; ook 65, 41; 47.

PRUSEN (*prucen), znw. o. Mhd. *Prûzin, Prûzen*, en tal van andere vormen bij Lexer 2, 298; hd. *Preussen*; ndl. *Pruisen*, naam van het land door de Pruisen bewoond. Eig. dat. mv. van den volksnaam *Pruis* (Kil. Pruyse, Borossus, Pruthenus, Bructenus), mnl. *pruse, pruus (vgl. prusch), mhd. *priuze, priuz*; mnd. *prusse, prutze, prucze*; hd. *preusse*. Vgl. *Saksen, Thuringen, Polen, Zweden* e. a. en mnl. Grieken. Plant. Pruyssen, *Prusse, Prussa, Prussia, Prutenia, Borussia, olim Hulmigeria*. Kil. Pruyssene, Pruyssie, Borussia, Prussia. || Der drier lande ghebieder (*van de duitsche orde*) Duutschland, Lijflant. Prusen, *D. Orde* 311; ook 310; 312. Die ghebiedere van Duutschenlande, van Lijflande, van Prusen 313. Der drier lande ghebieder, Duutschenland, Lijflands ende Prusen, 313. Doen hi reet ... tot Mariënborch, om den hooftmeester (*der duitsche orde*) van Prusen te spreken, *Rek. d. Gr.* 3, 227 (vgl. 248: met den hooghemeester van Prusen te spreken). Mijns heren cost mede te betalen van Venesguen tot Prusen toe, 226. Dat haer Daneel van B. ende dander, die mijn heer ghesent hadde voor te Prusenwaert, ghevanghen waren ende berooft, 103 vlg. Te Conynxberghe in Prusen, 75. — Ook komt voor Prusenlant (Hild. 23, 147 *var.*); Pruserlant (Hild. 23, 147); Pruslant (*Rek. d. Gr.* 3, 248). Vgl. mhd. *Priuzenlant, Pruzenlant*; mnd. *Pruczenlant, Prussenlant*; *Teuth.* pruyssenlant, Prussia.

PUNIKE, znw. Naam dien Maerlant geeft aan het land der Puniërs of Carthago, *Nat. Bl.* VIII, 545.

Dit soort verklaringen zijn uiteraard van belang voor de lezer van Middelnederlandse teksten, die net zo goed behoefte heeft aan informatie over de in zijn teksten voorkomende toponiemen als over de andere daarin aan te treffen woorden. Er zijn immers toponiemen die in het Middelnederlands met een nu niet meer gebruikelijke benaming worden aangeduid (bijv. *principaet*) of waarvan de Middelnederlandse benaming meer of minder sterk afwijkt van de huidige (bijv. Mnl. *poelge* naast het huidige *Apulië* en Mnl. *portaengen* dat naar (*Groot-*)*Brittannië* kan verwijzen, maar ook naar de plaatsnaam *Portengen*) en dat kan voor een lezer nogal lastig zijn.

Eenmaal is er een toponiem in het MNW opgenomen, dat eigenlijk helemaal niet in het Middelnederlands is geattesteerd. Het gaat om de landnaam Polen, die is gereconstrueerd aan de hand van de wel overgeleverde vormen *polenlant*.

***POLEN**, znw. o. Naam van het land; hetzelfde als Polane; z. ald. *Teuth.* Polen lant (*l.* Polenlant?), Polonia. Vgl. *Barth.* 542b: „mit bemerlant ende mit polerlant”

Tot slot bevat het MNW ook geoniemen. Bij de letter P is dat er maar een, namelijk *petauwe*, de benaming van een bepaalde soort wijn, genoemd naar de plaats van herkomst ervan, Poitou, een geoniem dat zoals we hiervoor hebben gezien, ook een plaats in het WNT heeft gekregen.

PETAUWE (petau, putau(we), petou), znw. m. Benaming van eene bepaalde soort van wijn, genoemd naar *Poitou*, zooals o. a. duidelijk blijkt uit den vorm Poytau (*Fri. Stadr.* 249; *Invent. v. Brugge*, Gloss. 270 op petau; ald. ook poitan, waarvoor poitau gelezen moet worden; vgl. ald. 269: „les deus pipes de vin de Poictou”), doch de gewone vorm in het Mnl. was met eene e in de protonische lettergreep. Vgl. *Invent. v. Br.* 4, 439 noot, waar uit de *Rek. v. Damme* v. 1403 onder verschillende wijnsoorten ook wijn uit Poitou wordt vermeld, en *Voorgeb. v. Gent* 93: „wijn van Petau”; *Invent. v. Brugge*, Gloss. 27: „een vat wijn van Putau” en Ter Gouw, *Amst.* 5, 393. || *Van Rijnsche wijnen ende ghien Petauw ... te tappen.* Die gheene die Rijnsche wyenen vercopen, en sullen ghien westersche Poytauwen oft anderen lichte vette (*var.* witte) Franchoise off Hungaerse wyenen uytappen ofte vercopen, *Fri. Stadr.* 249, 106. Gheene Petauwen ende anderen vette (*var.* witte) wyenen, 249, 107. Van een vat putouwe, *R. v. Amst.* 131 (*ald.* ook van een boot malevezeye off zoet wijn). Dat men gheen Rijnsche wyenen slaen noch tappen en moet in een huus, dair putouwen (*Poitousche wijnen*) in sijn, 149, 243; zoo nog eens *ald.* Een vat Petauwen ende andere cleyne (*lichte*) Fransche wijnen, *Inform.* 178; ook 341; 411; 516; 517. So wie vercoopt petau voor rijns wijn of garscoenge voor orleans of aucerois voor beane, *Wiel. Instr.* 155, 558 (*varr.* petauwe, petauwen, petauw, putau); ook 177, 71. Drinct schoon lief, het is petou, *Tijdschr.* 10, 292 (*uit een rijmkalender*). Een alf pinte petaus, *Hs. Serr.* 14, bl. 37. Dat nettet in warmen witten vrancschen wijn ofte petau, *Lanfr. hs.* 1v. Zie nog Stallaert 2, 357 en portauw, *R. v. Steenb.* 97, 102. — Dan tempert met petauwin (*d. i.* petauwijn, *wijn van „Petau”*), *Hs. Serr.* 14, bl. 47.

...

Zoals uit de voorbeelden blijkt, verschilt de manier waarop de verschillende toponiemen worden behandeld van geval tot geval. Zeer uitgebreiden taalkundige informatie vinden we bijvoorbeeld bij het artikel *prusen* waar de woordsoort wordt gespecificeerd als een onzijdig substantief, een spellingvariant wordt vermeld, verwante vormen in het Middelen het Nieuwhoogduits worden gegeven, plus de informatie dat het eigenlijk een datief meervoudsvorm is bij de bewonersnaam *pruse*, *pruus* ‘Pruis, inwoner van Pruisen’.

Verder wordt er na de bewijsplaatsen die horen bij de betekenisomschrijving ‘naam van het land door de Pruisen bewoond’ nog gewezen op het voorkomen van de samenstellingen *Prusenlant*, *Pruserlant* en *Pruuslant*. We vinden hier dus informatie over woordsoort, spellingvariatie, morfologie en etymologie.

PRUSEN (***prucen**), znw. o. Mhd. *Prûzin*, *Prûzen*, en tal van andere vormen bij Lexer 2, 298; hd. *Preussen*; ndl. *Pruisen*, naam van het land door de Pruisen bewoond. Eig. dat. mv. van den volksnaam *Pruis* (Kil. Pruyse, Borossus, Pruthenus, Bructenus), mnl. **pruse*, *pruus* (vgl. *prusch*), mhd. *priuze*, *priuz*; mnd. *prusse*, *prutze*, *prucze*; hd. *preusse*. Vgl. *Saksen*, *Thuringen*, *Polen*, *Zweden* e. a. en mnl. Grieken. Plant. Pruyssen, *Prusse*, Prussa, Prussia, Prutenia, Borussia, *olim* Hulmigeria. Kil. Pruyssene, Pruyssie, Borussia, Prussia. || Der drier lande ghebieder (*van de duitche orde*) Duutschland, Lijflant. Prusen, *D. Orde* 311; ook 310; 312. Die ghebiedere van Duutschenlande, van Lijflande, van Prusen 313. Der drier lande ghebieder, Duutschenland, Lijflands ende Prusen, 313. Doen hi reet ... tot Mariënborch, om den hooftmeester (*der duitche orde*) van Prusen te spreken, *Rek. d. Gr.* 3, 227 (vgl. 248: met den hooghemeester van Prusen te spreken). Mijns heren cost mede te betalen van Venesguen tot Prusen toe, 226. Dat haer Daneel van B. ende dander, die mijn heer ghesent hadde voor te Prusenwaert, ghevanghen waren ende berooft, 103 vlg. Te Conynxberghe in Prusen, 75. — Ook komt voor Prusenlant (Hild. 23, 147 var.); Pruserlant (Hild. 23, 147); Pruuslant (*Rek. d. Gr.* 3, 248). Vgl. mhd. *Priuzenlant*, *Pruzenlant*; mnd. *Pruczenlant*, *Prussenlant*; *Teuth.* pruyssenlant, Prussia.

Bekijken we daarentegen het artikel *punike*, dan zien we dat daar zo goed als geen taalkundig relevante informatie te vinden is.

PUNIKE, znw. Naam dien Maerlant geeft aan het land der Puniërs of Carthago, *Nat. Bl.* VIII, 545.

Het lijkt erop dat zowel de selectie als de beschrijving van toponiemen in het MNW minder aan regels is gebonden dan die in het WNT. Het gevolg hiervan is dat er vergeleken met het WNT verhoudingsgewijs weliswaar iets meer toponiemen een plaats in het MNW hebben gevonden, maar dat de manier waarop ze behandeld worden een stuk minder consistent is dan de beschrijving van toponiemen in het WNT.⁴

⁴ Het door A.A. Beekman in 1941 uitgegeven deel XI van het MNW, met “aanvullingen en verbeteringen op het gebied van dijk- en waterschapsrecht, bodem en water, aardrijkskunde, enz.” vermeldt overigens bij vier van de 26 door hem opgetekende trefwoorden met een P verwijzingen naar het voorkomen ervan in de toponymie. Het betreft de trefwoorden POEL, POL, POLDER en POMP(E).

VMNW

Het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* gaat in zijn opnamebeleid met betrekking tot toponiemen veel verder dan het MNW en het WNT. Het VMNW is namelijk in eerste instantie opgezet als een woordenboek bij het *Corpus van Middelnederlandse teksten tot en met het jaar 1300* van Maurits Gysseling en daarom zijn, behalve al het appellatieve materiaal uit de teksten, ook alle daarin voorkomende persoons- en plaatsnamen in het woordenboek opgenomen. Jammer is dan weer wel dat niet ook alle persoons- en plaatsnamen uit de niet-Nederlandstalige documenten hieraan zijn toegevoegd, omdat je nu eigenlijk een incomplete verzameling naamkundig materiaal hebt, naast een complete verzameling Vroegmiddelnederlandse woorden, maar gezien de hoeveelheid tijd en werk die het aanleggen van zo'n verzameling zou kosten, is het wel begrijpelijk dat dat niet gebeurd is.

De letter P van het VMNW bevat in totaal 958 woordenboekartikelen (exclusief de verwijzingen). Daarvan hebben er 103 betrekking op een in het Nederlandse taalgebied gelegen toponiem en zijn er nog eens achttien die een toponiem in het buitenland behandelen. Het is dus wel duidelijk dat toponiemen een groot deel uitmaken van het in het VMNW opgenomen taal materiaal. Ze worden in het woordenboek als substantieven gecategoriseerd en beschreven en zijn op dezelfde wijze ingedeeld als de overige woordenboekartikelen. Dat betekent dat in het eerste gedeelte, het zogenaamde kopje, informatie wordt gegeven over woordsoort, frequentie, oudste vindplaats, spellingvariatie, flexie, etymologie en dialectgeografie. Daarna volgt het betekenisgedeelte, met als hoofdelement de identificatie van de naam in kwestie, enige encyclopedische gegevens met betrekking tot de ligging ervan en een of meer bewijsplaatsen. Verder worden, indien aangetroffen, collocaties waarin de naam een rol speelt opgenomen, eveneens voorzien van bewijsplaatsen. Bij persoonsnamen zijn dit vaak aanduidingen van heiligendagen (*sente pietersdach in sporkele '22 februari'*), plaatsnamen komen vaak in verbinding met voorzetsels en/of lidwoorden als toenaam voor (*van pittevelde* 'van Puttevelde').

Van de achttien buitenlandse toponiemen komen er vijf ook in het MNW voor (*poelie, polanen, premonstreit, prucen* en *punike*). Daarnaast is er een drietal toponiemen dat wel in het MNW, maar niet in het VMNW voorkomt (*petauwe, principaet* en *provenche*). Dat komt doordat het MNW woorden uit de periode vanaf ca. 1250 tot ca. 1550 beschrijft, terwijl het VMNW zich in principe beperkt tot de woordenschat van de dertiende eeuw. Bovendien reconstrueert het VMNW geen toponiemen op basis van ander materiaal, zodat het in het MNW voorkomende gereconstrueerde woordenboekartikel **polen* in het VMNW ook geen tegenhanger heeft. Het toponiem *portegale* komt in het VMNW wel voor, maar heeft daar geen betrekking op het land *Portugal*, maar op de onder Vlaardingen gelegen plaats *Poortegaal*. In het VMNW wordt dat dus bij de binnenlandse toponiemen gerekend.

portegal znw. 0/1/0 Dordrecht 1286. portegale; ds. De plaats is vernoemd naar het land Portugal.

I. 1. Poortugaal, plaats onder Vlaardingen (prov. Zuid-Holland). || (In een rekening:) Jtem heren heinrike den pape van portegale i lb ...

Opvallend is dat het VMNW elf buitenlandse toponiemen vermeldt, die genoemd worden in het werk van Jacob van Maerlant, die, ondanks het feit dat het MNW diens werk ook als bron heeft gebruikt, in dat woordenboek niet voorkomen (*paduie* ‘Padua’, *palestine* ‘Palestina’, *panonie* ‘Pannonia’, *parijs* (I) ‘Parijs’, **parthen* ‘Parthië’, *peluse* ‘Pelusium’, *persen* (I), *persenlant*, *persi* ‘Perzië’, *ponten* ‘Pontus’ en **poroselena* ‘eiland voor de westkust van Klein-Azië’).

panonie znw. 0/0/1 *West-Vlaanderen 1285*. panonie; ds.

I 1. Pannonia, landstreek in het zuiden van het tegenwoordige Oostenrijk en Hongarije, provincie aan de noordgrens van het Romeinse Rijk. (*Joodse Oorl. IV, 618*). || Dus ward ghecoren in oriente. Teenen keiser vaspasiaen. Al surien ontfinckene saen. So dat de mare haer ouer quam. Ende ment in panonie vemam. Ende tote messin in de stede. Al tfolc suoer hem hulde mede. *Rijmb. 728, 44-729, 5 (West-Vlaanderen 1285)*.

Daaruit blijkt wel het verschil tussen het werken vanuit een verzameling losse woorden en het werken vanuit een compleet voorbereekt corpus van teksten. Twee andere toponiemen die het MNW niet heeft, zijn de Franse plaatsnamen *plasence* en *poitiers*. De eerste komt voor in de *Aiol*, een tekst die toch ook als bron voor het MNW is gebruikt, de tweede komt uit de ambtelijke teksten van het *Corpus*-Gysseling, een categorie materiaal die in het MNW sterk ondervertegenwoordigd is.

plasence znw. 0/0/2 *Nederrijn 1220-1240*. plasence; ds -; as -.

I 1. Plaisence, plaats in het dep. Vienne (F). || úriens end dat hertochrike. sulti mi geuen algelike. cremonihe. azúr end aualún. dar tú plasence ende machún. *Aiol 319, 18-21 (Nederrijn 1220-1240)*.

Hoewel er tussen het MNW en het VMNW dus best een verschil te zien is in het aantal geselecteerde buitenlandse toponiemen, wordt dit verschil pas echt groot als we naar de selectie en de beschrijving van de binnenlandse toponiemen kijken. Zoals gezegd zijn alle plaatsnamen die in de ambtelijke teksten van het *Corpus*-Gysseling voorkomen, zonder uitzondering in het VMNW opgenomen, voor de letter P een totaal van 103 stuks,⁵ waar

⁵ *Paddenborch, paddenhille, paddenhoec, paddenpoel, painedrecht, pallinkhove, pamele, panacker, pandenhil, pannemoer, pantgate, papenberch, papenbroec, papenghem, papenhoven, parnicke, parweis, pasmeterveld, paulatem, pede, peelkem, peelhoec, pelevelt, pels(er)sbrughe, pelt, pennincpoel, perboom, perc, perken, perkenshaghe, perre, petenghem, peterspolre, pideringhen, pidics, pietersem, piclede, pinacker, pissote, pits, pitsenborch, plaschendonc, platvorde, poddenghem, poderlee, poedelwijc, poeke, poelacker, poeldijc, poeldunen, poeleke, poelgheest, poelhem, poelhoeck, poelsant, poesele, polanen (II), polinaes, pollaer, poperinghe, poppekinborch, poppendamme, poppendorp, poppe(n)rode, popswoude, porcelle, portacker, portegal, portvliet, potchemain, potheim, potmarket, potterie, pottersput, potvliet, poulinmersc, poustuc, praet, prekelinghe, prenthaghe, priesterdonc, priestermeet, priestersmedekin, provestmersc, pudevbroec, pudemere, pude(n)ghem, puderse, pudevane, pulgie, pulle, pullem, pulrebosc, puls(e)broec, pungelin, putacker, putdijk, puthuevel, putcupe, putmaet, putshoec, putte en puttevelde.*

het MNW slechts vijf binnenlandse toponiemen vermeldt. Voor een groot deel blijken de in het VMNW opgenomen toponiemen een welkome aanvulling te vormen op de algemene woordenschat. Zo komt het woord *poel* bijvoorbeeld alleen maar voor als toponiem en zijn ook de woorden *poelacker*, *poeldijc*, *poeldunen*, *poeleke*, *poelgheest*, *poelhem*, *poelhoec* en *poelsant* slechts als plaatsnaam overgeleverd. Deze samenstellingen ontbreken in het MNW. Het VMNW benoemt bij deze toponiemen in de morfologie de samenstellende delen en hun betekenis, terwijl in de betekenisomschrijving de naam en de ligging van de betreffende plaats vermeld worden.

poelgheest znw. 0/2/0 Holland, graf.kans. 1280-1287. polegheest; ds. *Uit het znw. poel 'poel, plas' en het znw. gheest 'geestgrond'.*

I 1. Poelgeest, voormalige plaats bij Oegstgeest (prov. Zuid-Holland), tegenwoordig deel uitmakend van deze gemeente. || *(In het oudste leenregister van graaf Florens:) ... enen tiende die leghet in esbroke. tusssen des heren tiende van telinghe ende der vrouwen van polegheest ...*

Omdat alle woordenboekartikelen in het VMNW dezelfde elementen bevatten, wordt bij de toponiemen en bij de rest van het woordmateriaal zonodig aandacht besteed aan taalkundige en aan encyclopedische informatie. Dat betekent dat de gebruiker van het VMNW bij de beschrijving van de plaats Popsoude informatie krijgt over de naamsverandering die deze plaats in de loop van de tijd heeft ondergaan.

popsoude znw. 0/2/0 Holland, graf.kans. 1280-1287

popsoude; ds. *Uit de sterk verbogen gen.sg. van een mannelijke persoonsnaam poppe, of, gezien de vorm die Van Berkel/Samplonius (p. 16 popteswolde s.v. abtsoude) geven, popte (die men beide eig. zwak verbogen zou verwachten) en het znw. wout, oude 'bos'. Nadat de prelaat van Egmond hier de rechterlijke macht kreeg, is de naam veranderd in Abtsoude.*

I 1. Popsoude, nu Abtsoude, plaats tussen Delft en Schiedam (prov. Zuid-Holland). || *(In het oudste leenregister van graaf Florens:) ... Alebrecht van ockenberghene ene halve hoeve te popsoude .xi. morghen op ruueen ...*

Ook krijgt de gebruiker van het VMNW informatie over de verhouding tussen de Zuiditaliaanse landstreek Apulië en het daarnaar vernoemde ontginningsgebied bij Waddinxveen.

poelie znw.v. (poelge) 0/0/2 West-Vlaanderen 1287. poelien; d/as.

I 1. Apulië, landstreek in Zuid- Italië. Zie ook pulgie. || *Capparis es .i. boemkin cleene datmen stande vint imeene jn poelien in orient te constantinople entar omtrent, Nat.Bl.D 346,3-6 (West-Vlaanderen 1287).*

pulgje znw. 0/1/0 *Holland graf.kans. 1280-1287*. pulgien; ds. *Vernoemd naar de landstreek Apulië in Italië, vgl. Rentenaar [1984], p. 72. Zie ook poelie.*

I 1. Pulië, ontginningsgebied bij Waddingsveens, later Groenswaard geheten (prov. Zuid-Holland). || (*In het oude leenregister van graaf Florens:*) ... van .vii½. hoeven lants tusssen waddins vene ende pulgien. *Corp.I 507,37-38 (Holland, graf.kans. 1280-1287).*

Deze manier van werken heeft wel eens tot gevolg dat er bij bepaalde toponiemen maar weinig taalkundige informatie te vinden is. Zo wordt er bij het woordenboekartikel *parnicke* weliswaar informatie gegeven over spellingvariatie en flexie en de in het *Toponymisch Woordenboek* van Gysseling aangetroffen etymologie, maar weet de gebruiker na raadpleging van het woordenboek eigenlijk niets meer over de verhouding tussen de plaatsnaam *parnicke* en de rest van de Middelnederlandse woordenschat. Wel kan het natuurlijk voor gebruikers van belang zijn om in het VMNW te vinden dat deze plaats tegenwoordig *Parike* heet en in de omgeving van Geraardsbergen in Oost-Vlaanderen ligt.

parnicke znw. 0/2/0 *Geraardsbergen 1295*. parnic, parnicke; ds parnicke; d/as parnic. < *Kelt. parnanco- (Top.Wbk., p. 787).*

I 1. Parike, plaats bij Geraardsbergen (prov. Oost-Vlaanderen). || ... de hofstat dar hi op woent gheleghen jn de prochie van eruteghem jn parnic ... *In de verb.* van parnicke. **Van Parike, toenaam.** || ... woytin van parnicke ...

Het VMNW valt op door zijn consequente opname en beschrijving van alle in de materiaalverzameling voorkomende toponiemen. Wie aan de hand van de in het *Corpus-Gysseling* voorkomende teksten op zoek is naar informatie over een bepaalde plaatsnaam, vindt dus in het VMNW altijd enige informatie, zij het de ene keer wat meer taalkundig gericht en de andere keer wat meer encyclopedisch. Jammer blijft wel dat het hier alleen de toponiemen betreft die in Nederlandstalige documenten zijn overgeleverd, voor de ongetwijfeld talloze dertiende-eeuwse toponiemen in Latijnstalige documenten, met name die van na 1225, die niet gedekt worden door het *Toponymisch Woordenboek* van Gysseling, is voorzover ik weet eigenlijk geen goed naslagwerk voorhanden.

ONW

Het *Oudnederlands Woordenboek* is nog slechts een woordenboek in wording. Niet alleen is nog niet al het woordmateriaal bewerkt, ook is er nog geen inleiding bij geschreven. Omdat ikzelf echter tot de redactie van dit woordenboek behoor, kan ik wel wat zeggen over het opnamebeleid van dit woordenboek met betrekking tot toponymisch materiaal en hoe dit in de praktijk wordt uitgewerkt.

De materiaalverzameling voor het ONW bevat voor de letter P 92 reguliere trefwoorden en daarnaast 94 toponiemen. In het ONW worden toponiemen echter niet als trefwoord opgenomen, maar uitsluitend gebruikt voor het reconstrueren van de

Oudnederlandse woordenschat. Dat betekent dus dat niet de toponiemen als zodanig centraal staan, maar dat die positie wordt ingenomen door de samenstellende en afleidende elementen waarmee deze toponiemen zijn gevormd, voorzover die tenminste te dateren zijn binnen de grenzen van het Oudnederlands. Toponiemen die geen Nederlandstalige oorsprong hebben, worden helemaal niet in het ONW opgenomen. Op basis van onder andere de bestaande toponymische woordenboeken zijn uit de Oudnederlandse toponiemen die woord-elementen geïsoleerd die met meer of minder zekerheid tot de woordenschat van het Oudnederlands gerekend kunnen worden. Voor de letter P zijn dat er op dit moment 33. Een negental daarvan komt ook als gewoon woord in de materiaalverzameling van het Oudnederlands voor.⁶ Het grootste deel, op het moment 24 stuks, is echter alleen in het toponymisch materiaal overgeleverd.⁷

Dit is bijvoorbeeld het geval bij het woord *pad*, Oudnederlands *path*. Van dit woord zijn in het Oudnederlands geen reguliere vindplaatsen overgeleverd. Dat het in het Nederlands echter al van oudsher voorkomt, wordt bevestigd door de bestaande historische woordenboeken van het Nederlands, waarin een continue stroom van bewijsplaatsen van dit woord is opgetekend vanaf de eerste helft van de dertiende eeuw tot op heden. Er is dus geen enkel bezwaar om het vanaf 1135 aangetroffen toponiem *ulerepath* op te voeren als een van de bewijsplaatsen voor het voorkomen van het woord *pad* in het Oudnederlands.

path znw.m. *-pat, -path*; in Latijnse context; [z.p.] 1135. Ohd. *pfad* znw.m. 'pad, weg' (Glwb. 459); Oe. *pæð, pað* znw.m. 'pad, voetspoor', ook in samenstellingen. Alleen Westgermaans als appellatief **paða-* 'pad, weg'.

I 1. Pad, weg, voetspoor. *Alleen in toponiemen geattesteerd.*

- **Ulrepath, plaats bij Tessenderlo (prov. Limburg, B.).** *Het eerste element is mogelijk onl. ûlere 'pottenbakker' (bij onl. ûla 'pot').* || ad terminum qui dicitur Ulrepath (TW 986 [z.p. 1135]). Ulrepat (TW 986 [z.p. 1139]).

Datzelfde geldt ook voor het woord *pas*, Oudnederlands *paska* 'weiland, hooiland', dat een vroeg leenwoord is uit het Latijn. In het Vroegmiddelnederlands is het overgeleverd in de jaren 1280-1290, terwijl het in het Oudnederlands in het toponiem *Pascandala* al in 961, dus ruim drie eeuwen eerder is geattesteerd.

paska znw. *pascan-, paschen-, pasken-*; in Latijnse context; [z.p. 844-864, kopie 961]. Afgeleid van Lat. *pascua*, vgl. *Herenbertus de Pascua* [1156] 'De Pas, bij Apeldoorn (prov. Gelderland)' (LNT 288). Vgl. Ohd. *paschwiese* 'weide' (Glwb. 458).

I 1. Weiland, hooiland. *Alleen in toponiemen geattesteerd.*

- **Passendale, plaats bij Ieper (prov. West-Vlaanderen).** Volgens TW 788 is het eerste element een persoonsnaam *Pasko*. || *Pascandala* (TW 788 [z.p. (844-64), kop. 961; 1114]). *Paschendala* (TW 788 [z.p. 1109]). *Pascandalam* (TW 788 [z.p. 1114]). *Paskendala* (TW 788 [z.p. 1180; 1197]). *Paskendale* (TW 788 [z.p. 1187; 1187; 1195; 1199]). *Paschendale* (TW 788 [z.p. 1190; 1198]).

⁶ Het betreft de volgende woorden: *paap, pand, pek, poder, poel, polder, poort, potter, put*.

⁷ Het betreft o.a. *pad, park, pas, pijsel, plank, pol, pols, postel, pot, puur*.

Bij het woord *plank*, Oudnederlands *planka* ‘plank’ is het overigens onzeker of we dit woord wel als Oudnederlands moeten beschouwen. In een document uit 1188 vinden we weliswaar de aanduiding *de plancis* voor de locatie die later *Ter Planken* genoemd gaat worden, maar aangezien het Nederlandse woord *plank* aan het gelijkbetekenende Middellatijnse *planca* is ontleend, zou het toponiem hier ook als Latijn beschouwd kunnen worden. In het Vroegmiddelnederlands is *planke* pas vanaf 1275-1276 overgeleverd.

planka znw. *plancis*; in Latijnse context; [z.p. 1188]. Rom. *planca* 'plank'.
I 1. Plank, vandaar: vonder, bruggetje. *Omdat plancis in de enige aanhaling een Lat. flexiormorfem heeft, moet het woord hier waarschijnlijk nog als Latijn beschouwd worden. De oudste attestatie als leenwoord in het Nederlands dateert dan uit het Vmnl.: ... den hals ave saghen met enre planken (Corp.I 231-1-2 Grimbergen 1275-1276). || ... de plancis (TW 798 [z.p. 1188]).*

Ook bij de wel in het Oudnederlands overgeleverde woorden kan de datering aan de hand van de toponiemen soms aanzienlijk worden vervroegd. De datering van *paap*, Oudnederlands *papo* kan bijvoorbeeld van 1154 teruggebracht worden tot 1105, terwijl de datering van *put*, Oudnederlands *putti* van de tiende eeuw wordt teruggebracht tot 855.

Verder wordt het bestaan van een in het Oudnederlands voorkomend woord in een aantal gevallen bevestigd door het voorkomen ervan in de toponymie. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het woord *pōder*. Dit is een woord dat in de andere historische woordenboeken van het Nederlands niet gevonden wordt en waarschijnlijk dus alleen in de oudste fase van het Nederlands heeft bestaan. Het komt veelvuldig voor in de *Lex Salica*, waar het steeds in eenzelfde context verschijnt, namelijk ter aanduiding van een jong dier in het algemeen en soms ook een kalf of een veulen in het bijzonder.

- *Si quis anniculum usque ad bimum furauerit, mallobergo thinzimus podor, solidus XV culpabilis iudicetur ...* ‘Als iemand een jong dier steelt tot de leeftijd van twee jaar – gerechtelijk: tweejarig jong dier, wordt hij veroordeeld tot een boete van vijftien schellingen ...’ (Lex. Sal. III,2)

- *Si quis uitulum lactantem furauerit, mallobergo podor aut friocho, solidus III culpabilis iudicetur ...* ‘Als iemand een zuigend kalf steelt – gerechtelijk: ‘jong dier’ of ‘versling’ dan wordt hij veroordeeld tot een boete van drie schellingen ...’ (Lex.Sal. III,1)

- *Si quis poletrum anniculum uel bimum furauerit, mallobergo ... pondero (l. podero, red.), sunt denarii DC qui faciunt solidos XV culpabilis iudicetur ...* ‘Als iemand een een- of tweejarig veulen steelt – gerechtelijk: ... jong dier, wordt hij veroordeeld tot een boete van zeshonderd penningen, die maken vijftien schellingen ...’ (Pact.Leg.Sal. XXXVIII,8)

Volgens Van Berkel en Samplonius kan het woord *pōder*, dat waarschijnlijk teruggaat op een van origine Romaanse vorm uit Latijn *poledrus* 'veulen', ook verondersteld worden in het Gelderse toponiem *Poederooijen*, dat in 850 (kopie 1170-1175) is geattesteerd in de vorm *Podarwic*, waar het nog wordt verbonden met Oudnederlands *wik* 'nederzetting'. De huidige naam, met als tweede element Oudnederlands *ōi* 'land aan een waterloop'⁸, is in de vorm *Poderoye* geattesteerd in 1200? (kopie midden 14^e eeuw). Omdat de langs rivieren gelegen uiterwaarden vaak werden gebruikt als weideplaats voor jong vee, is de door Van Berkel en Samplonius geopperde etymologie zeker niet onwaarschijnlijk. Vergelijk ook het net over de grens bij Moers in Duitsland gelegen toponiem *Orsoy* (TW 772), dat als eerste element een variant van Germaans **hros-* 'paard' heeft. Als we nu Oudnederlands *pōder* aannemen voor de etymologie van *Poederooijen*, dan kunnen we misschien ook veronderstellen dat toponiemen als *Poederlee* (TW 801), *Porbeck* (TW 805) en *Puurs* (TW 813) dit woord ook bevatten.⁹ Dat zou dan betekenen dat de geografische verspreiding van het woord *pōder* een heel stuk groter moet zijn geweest dan op basis van alleen de attestaties uit de *Lex Salica* zou kunnen worden verondersteld.

pōder znw. *podor, pondero* (l. *podero*); in Lat. context; [z.p. 507-768]. Wsch. via het Rom. < Lat. *poledrus* 'veulen'.

1. Jong dier; veulen, kalf. || *Si quis uitulum lactantem furauerit, mallobergo podor aut friocho, solidus III culpabilis iudicetur* 'Als iemand een zuigend kalf steelt – gerechtelijk: 'jong dier' of 'versling' dan wordt hij veroordeeld tot een boete van drie schellingen' (*Lex.Sal. III,1* [z.p. 507-768]).

2. Als deel van een toponiem.

2.1 Poederooijen, plaats bij Nijmegen (prov. Gelderland). Vgl. ook *Orsoy* (TW 772), met Germ. **hros-* 'paard'. || in uilla *Podarwic* (LNT 291 [850, kopie 1170-1175]). in *Poderoye* (LNT 291 [1200?, kopie midden 14e e.]).

2.2 (?) Poederlee, plaats bij Antwerpen (prov. Antwerpen). || *Poderla* (TW 801 [z.p. 1123]).

2.3 (?) Porbeck, plaats bij Arnsberg (D.). || *Podrebeci* (TW 805 [837, kopie begin 10e e.]).

2.4 (?) Puurs, plaats bij Antwerpen (prov. Antwerpen). || ...

Tot besluit

Als we zien hoe in de hier genoemde woordenboeken wordt omgegaan met toponymisch materiaal, constateren we duidelijke verschillen in aanpak en uitwerking. Dit heeft gevolgen voor de lexicaal-semanticke en historisch-taalkundige beschrijving van de betreffende periode van de Nederlandse taal.

Het WNT neemt uitsluitend die toponiemen op die naast hun rol als toponiem een toegevoegde waarde voor het Nederlands hebben gekregen in spreekwoorden en uitdrukkingen of als geoniem. Bij de trefwoorden die beginnen met de letter P is het

⁸ Van Berkel en Samplonius 2006: 365.

⁹ Zie hiervoor Quak, te versch.

aantal geselecteerde buitenlandse toponiemen met 13 stuks meer dan vier keer zo groot als het drietal binnenlandse toponiemen.

Het MNW is weliswaar ruimhartiger in zijn toelatingscriteria, maar neemt verhoudingsgewijs toch slechts een gering aantal toponiemen op. Zowel de selectie als de beschrijving van de toponiemen is bovendien niet altijd even consequent. Hier vinden we bij de letter P nog steeds ruim twee keer zoveel buitenlandse toponiemen (namelijk 11 stuks) als binnenlandse (5 stuks).

Het VMNW, dat gebaseerd is op een materiaalverzameling die exhaustief wordt beschreven, heeft een zeer maximalistische opvatting en neemt alle in het *Corpus-Gysseling* voorkomende toponiemen op. De manier waarop deze toponiemen worden beschreven, wordt bovendien consequent gehandhaafd. Dertiende-eeuwse toponiemen die in niet-Middelnederlandse documenten voorkomen, ontbreken echter, doordat ze buiten de materiaalverzameling vielen. Bij de letter P in dit woordenboek zijn de binnenlandse toponiemen met 103 stuks duidelijk in de meerderheid ten opzichte van de 18 buitenlandse.

In het ONW ten slotte wordt het toponymisch materiaal alleen gebruikt om de Oudnederlandse woordenschat zo goed mogelijk te reconstrueren. De toponiemen op basis waarvan bepaalde betekenisomschrijvingen worden vastgesteld, worden steeds in een apart gedeelte van het woordenboekartikel opgenomen en geïdentificeerd. Buitenlandse toponiemen komen in dit woordenboek helemaal niet voor, terwijl de overgeleverde binnenlandse toponiemen een rol spelen bij 33 verschillende trefwoorden.

Het is nu niet de bedoeling om aan te geven welk woordenboek het goed of fout heeft gedaan. Elke redactie heeft immers een weloverwogen en verantwoorde keuze gemaakt met betrekking tot de manier waarop zij de haar toegewezen taalperiode het beste zou kunnen beschrijven. Op elke keuze is wel iets aan te merken en als ik er voor pleit om bij het maken van wetenschappelijke woordenboeken van het Nederlands te kiezen voor een ruimhartig opnamebeleid en bij de beschrijving van de woordenschat ook zorgvuldig aandacht te besteden aan het toponymisch materiaal, dan realiseer ik me heel goed dat dat geen geringe opgave is en dat dat vaak in verband met de hoeveelheid materiaal, de ingewikkeldheid van de materie en de toebemeten tijd niet goed haalbaar zal zijn. Maar het zou wel de moeite van het proberen waard zijn om zo goed mogelijk te profiteren van onze gezamenlijke inspanningen op het gebied van de toponymie en de lexicografie. Over de manier waarop we dat dan precies zouden kunnen aanpakken, moeten we het dan nog maar eens hebben.

Gebruikte literatuur

G. van Berkel en K. Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen, herkomst en historie*. [Utrecht], 2006.

M. Gysseling, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. 2 dln. [Brussel], 1960.

R.E. Kunzel, D.P. Blok en J.M. Verhoeff, *Lexicon van nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam 1988.

K. Louwen, M.A. Mooijaart, W.J.J. Pijnenburg, A. Quak en T.H. Schoonheim, *Oudnederlands Woordenboek*, te versch.

A. Quak, 'Poederooijen', te versch.

W.J.J. Pijnenburg, K.H. van Dalen-Oskam, K.A.C. Depuydt en T.H. Schoonheim, *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*. 4 dln. Leiden 2001.

E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*. 11 dln. 's-Gravenhage 1885 – 1941.

M. de Vries (e.a.), *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 43 dln. Leiden 1864 – 2001.